

**ŞÜNİYAVĀDA VE VİJÑĀNAVĀDA.
EKOL TARTIŞMALARI VE ORTA ASYA'DA YOL AÇTIĞI
TEPKİLER***

*Klaus RÖHRBORN**
Çevirenler: Songül ROLFFS***
Mehmet ÖLMEZ****
Uğur UZUNKAYA******

İçerik

1. Mutlak hakikat üzerine ekol tartışmaları
2. *Altun Yaruk Sudur*'un 3. bölümünün Çince ve Eski Türkçe metinlerinden iki parça ve Türkçe tercümelemleri
3. Metnin içerik çözümlemesi
4. Metnin Moğolca versiyonu ve Türkçe tercümesi
5. Son söz: *Altun Yaruk Sudur*'un Eski Türkçe versiyonunun incelenmesi
6. Kaynakça ve kısaltmalar

* “ŞünİYavāda und Vijñānavāda. Zentralasiatische Resonanzen eines Schulstreits”, *Ural-Altaiische Jahrbücher, Neue Folge*, 5, s. 123-145. 1985.

** Prof. Dr., Georg August Üniversitesi Göttingen, Klaus.Roehrborn@phil.uni-goettingen.de

*** Dr., Gießen Üniversitesi ve Marburg Üniversitesi, Songuel.Rolffs@turkologie.uni-giessen.de, songuel.rolffs@uni-marburg.de.

**** Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, olmez.mehmet@gmail.com

***** Arş. Gör., Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, uguruzunkaya1@gmail.com

1. Mutlak Hakikat Üzerine Ekol Tartışmaları

Śūnyatā öğretisinin kurucusu olan Nāgārjuna kesinlikle nihilist olmadığını, yani yokluk öğretisini benimsemediğini bilhassa vurgulamasına rağmen, öğretilerine yöneltilen şüphecilik ve yokluk suçlamaları günümüze kadar çürütülemediği¹. Dünyayı kavrama kategorilerimizin “boş (Skr. *śūnya*)” olduğu görüşü bu kategorilerin arkasında mutlak bir hakikatin var veya yok olduğu anlamına gelmez. Bununla birlikte Śūnyavāda görüşüne mensup olanlar arasında bir hakikati kabul etmeyen düşünürler de vardır². Śūnyatā öğretisini benimsemiş olan Vijñānavādinler ise “bize kendisini gösteren” şeyin arkasında –Māyā gibi görünse bile– mutlak bir şeyin olacağı sonucuna varmışlardır.

7. yüzyılda Xuanzang ve Śūnyavāda taraftarları arasında bu konuyla ilgili köklü bir çelişki ortaya çıkar³. Xuanzang Nālandā'dayken bir gün Simharaśmi üstatla⁴ bir tartışmaya girer. Simharaśmi üstat o sıralarda *Madhyama-ka-śāstra* ve *Śata-śāstra*'yı incelemekte ve bu süreçte Śūnyatā öğretisi adına mutlak hakikatin olmadığı inancını taşımaktaydı. Xuanzang ise bu iki kitapta sadece Vijñānavādinlerin Parikalpita-svabhāva⁵ olarak benimsedikleri şeyin “boş (Skr. *śūnya*)” olabileceğini savunarak Vijñānavāda'nın diğer iki esasının veya ilkesinin Parantantra-svabhāva ve Parinişpanna-svabhāva'nın zikredilen iki *śāstra*'da ele alınmadığını öne sürmüştür. Bu tartışmanın ardından Xuanzang'ın 3000 mısralık “iki dünya görüşünü uzlaştırmak”⁶ için dinî bir risale yazdığı ve Nālandā'daki rahibelere okumaları üzere verdiği söylenir. Çin'de de Śūnyatā öğretisinin bir ölçüde Simharaśmi görüşü doğrultusunda benimsendiği görülmektedir^{7a} çünkü Xuanzang'ın ülkesine döndükten sonra her şeyden önce Śūnyavāda ve Vijñānavāda öğretilerini uzlaştırmak ve bu iki ekol arasındaki görüş ayrılıklarının [sadece] sözde bir sorun olduğunu kanıtlamak için uğraştığı görülür^{7b}.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız ekoller arasındaki bu tartışmalar Orta Asya'da 10. ve 11. yüzyıllarda bile konu edilmiş ve *Altun Yaruk Sudur*'un Eski Türkçe tercümesinin bazı bölümlerinde dharma-vücudunu konu alan kendine özgü bir metnin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

1 krş. SPRUNG s. 14.

2 krş. LA VALLÉE POUSSIN s. 757 ve ötesi.

3 Burada anlatılanların hepsi Hui-li 244b'den olup s. 26 ve ötesindedir.

4 Bu isim hakkında tam bir açıklık yoktur. Çince metindeki 師子光 Shi-zi-guang, Eitel tarafından (*Handbook of Chinese Buddhism*. 1970 Amsterdam baskısı, 154b) *Simharaśmi* olarak, Şiņko Şeli tarafından (HT IV. 1281 vs.) *Simhaprabhā* olarak yorumlanmıştır.

5 Üç esas için krş. LA VALLÉE POUSSIN s. 514–561.

6 Hui-li 244 c 9: 會宗論 Hui-zong-lun.

7^a krş. ROBINSON s. 108 ve ötesi.

7^b krş. THICH MINH CHAU: *Hsuan tsang, the pilgrim and scholar*. Nha-trang (Vietnam) [1963], s. 91 ve ötesi.

2. *Altun Yaruk Sudur*'un 3. Bölümünün Çince ve Eski Türkçe Metinlerinden İki Parça ve Türkçe Tercümeleri

Üç vücut öğretisini konu alan *Altun Yaruk Sudur*'un üçüncü bölümü Budizm ile ilgilenen bilim adamlarının çok daha önce ilgisini çekmişse de bu konuyu bütün yönleriyle ele alan bir çalışma henüz yayımlanmamıştır^{8a}. *Altun Yaruk*'un Eski Türkçesindeki bu bölüm 1961'de ŞINASI TEKİN'in^{8b} de vurguladığı gibi üzerinde durulması gereken kapsamlı yorumlar içermektedir. Eski Türkçe metin bu yazımızın konusunu oluşturan başka özellikler de göstermektedir^{8c}. Bunların başında Uygurca metni tercüme edenin metni özümsemeden savruk bir tutumla Çince metinden gereğinden fazla uzaklaşarak çevirmesi gelir. Muhtevaya ilişkin bu ayrımlara rağmen Eski Türkçe metin Çince cümle yapısına sadık kalmaktadır, bu da iki metnin karşılaştırılarak incelenmesini kolaylaştırmaktadır. Burada yer verdiğimiz Romen rakamları her iki metnin karşılaştırılmasını kolaylaştırmak amacıyla verilmiştir. Bu Romen rakamları tarzı ne Çince ne de Eski Türkçe metinde vardır. Eski Türkçe metne yapılan ilaveler **koyu harflerle** yer almaktadır. Çince metinde *Taishō-Tripitaka*'da yer alan noktalamalara dayanan imla esas alınmıştır. Eski Türkçe metinde RADLOFF-MALOV neşrinde iki veya daha fazla nokta kullanılan yerlerde biz virgül kullandık⁹.

Yijing'in Çince versiyonu ¹⁰	Eski Türkçe tercüme ¹¹
[I.] 善男子, 是法身者, 二無所有所顯現故	<i>tözünler oğliya, bo nomlug et'öz erser <> iki törlüg nom yoki bultukmazı üze ertijü b(e)kiz b(e)lgüllüg erür,</i>

^{8a} STCHERBATSKY Leningrad'daki bir çalışma grubunun elde bulunan tüm versiyonlara (Çince, Tibetçe, Moğolca vs.) dayanarak bu bölüm üzerinde çalıştıklarını yazmaktadır. Bu çalışma 1930'da bitirilmiş ancak hiç yayımlanmamıştır (krş. NobelSkr XXVII 6. dipnot).

^{8b} TekinTrinitätslehre s. 189 ve ötesi.

^{8c} Bu makalenin yayımından sonra bu konuyu müstakil olarak ele alan çalışma için bk. JENS WILKENS, *Die drei Körper des Buddha (trikāya). Das dritte Kapitel der uigurischen Fassung des Goldglanz-Sūtras* (Altun Yaruk Sudur) eingeleitet, nach den Handschriften aus Berlin und St. Petersburg herausgegeben, übersetzt und kommentiert. 2001 (Berliner Turfantexte. 21.).

9 İki nokta üst üste veya daha fazla nokta (dört nokta) belirli bir kurala göre kullanılmamaktadır. Her iki noktalama tarzı da bizim yazımızda virgül olarak gösterilmiştir.

10 Taishō Tripitaka no. 665, c. 16, s. 409 b 23–c 2. Paramārtha'nın daha eski tercümesi (Taishō Tripitaka no. 664, c. 16, s. 363 c 23–364a 1) Yijing metniyle genellikle örtüşür; ancak şu kısımlarda farklılık gösterir: P.'deki 3. karakter s. 409 b 24'te yoktur; P.'deki 異 *yi* yerine, s. 409 b 26'da *er* vardır, aynı durum 409 b 28'de de mevcuttur; P.'deki 3. ve 4. karakterler s. 409 b 29'da yoktur; P.'deki sondan bir önceki karakter s. 409 c 1'de yoktur, P. son karaktere göre 現 *xian* ile tamamlar; P.'deki 3–6. karakterler s. 409 c 2'de yoktur.

11 Suv 65, 19–67, 17.

[II.] 何者名為二無所有,	<i>adınlar netegleti iki törlüg nom yoki bultukmazı üze b(e)kiz b(e)lgülüğ erür tēp tēser,</i>
[III.] 於此法身相及相處, 二皆是無,	<i>inçe k(a)ltı bo nomlug et'özde b(e)lgülü b(e)lgünüñ oronunlı ikegü barça yok tētirler,</i>
[IV.] 非有非無,	<i>k(a)ltı b(e)lgülü b(e)lgünüñ oronunlı neteg yok erser, ançulayu ok yme bar yme ermezli, yok yme ermezli,</i>
[V.] 非一非異	<i>bir yme ermezli, öñi yme ermezli</i>
[VI.] 非數非非數	<i>sanlıg yme ermezli, sansız yme ermezli,</i>
[VII.] 非明非闇	<i>y(a)ruk yme ermezli, karañku yme ermezli, bo ikirer törlüg b(e)lgü adkaki bolmuş nomlar yme antag ok yok tētirler,</i>
[VIII.] 如是如如智, 不見相及相處	<i>k(a)ltı bo nomlug et'öz neteg bo ikirer törlüg nom yoki üze b(e)kiz b(e)lgülüğ erser, ançulayu kértüde kértü bilge bilig yme b(e)lgü ol b(e)lgünüñ ornu ol tēp körmez,</i>
[IX.] 不見非有非無	<i>bar yme ermez, yok yme ermez tēp körmez,</i>
[X.] 不見非一非異	<i>bir yme ermez <, > öñi yme ermez tēp körmez.</i>
[XI.] 不見非數非非數	<i>sanlıg yme ermez <, > sansız yme ermez tēp körmez,</i>
[XII.] 不見非明非闇	<i>y(a)ruk yme ermez <, > karañku yme ermez tēp körmez,</i>
[XIII.] 是故當知	<i>anın inçe bilmiş k(e)rgek,</i>
[XIV.] 境界清淨	<i>bilgülik nomi kkirsiz arıg erser,</i>
[XV.] 智慧清淨	<i>bilteçi bilge biligi yme kkirsiz arıg bolur,</i>
[XVI.] 不可分別	<i>bo ikegü birle arısar süzülser, ötrü öñi adırmaz üdürmez b(e)lgü tutmaz bolur,</i>
[XVII.] 無有中間 為滅道本故	<i>adırmaz üdürmez b(e)lgü tutmaz bolsar <, > ötrü ikin ara öçmeksiz üzölmeksiz bolmuş üçün,</i>
[XVIII.] 於此法身 能顯如來種種事業	<i>anın bo nomlug et'öz artamadın buzulmadın tepremedin kamsamadın örügün amulın ertükteg meñün turup alku burhanların öñi öñi adrok adrok işlerin küdüglerin barça bütürgeli b(e)lgürtgeli utaçı tēp tēti.</i>

Romen rakamlarıyla numaralandırılmış kısmın tercümesi:

Yijing'in Çince versiyonu ¹²	Eski Türkçe metnin tercümesi ¹³
[I.] İyi oğul, ¹⁴ o halde açıkça dharma-vücudun düalist bir şeyi yoktur.	Ey asil oğul ¹⁵ , düalist dharmaların olmayışı bu dharma vücudunun ayırıcı işaretlerindedir ¹⁶ .
[II.] Bu ne demektir: 'Onun düalist bir şeyi yoktur'?	Eğer zındıklar ¹⁷ 'niçin düalist dharmaların mevcut olmayışı (dharma vücudunun) ayırıcı işaretlerindedir? ' derlerse (o zaman bilinmelidir:)
[III.] Dharma-vücuttaki özellikler ve özellik temelleri ¹⁸ , her ikisi de, kesinlikle mevcut değildir.	(bunun sebebi) şöyledir, dharma-vücutta özellikler ve özellik temelleri, her ikisi de kesinlikle mevcut değildir.
[IV.] Ne varlığı var ne de yokluğu.	Nasıl ki özelliğe ve özellik temellerine sahip değil ise, aynı şekilde şöyle de denebilir ¹⁹ : 'var da değildir' ve 'yok da değildir',
[V.] O ne tek tip ne de çeşitlidir.	'bir tip değildir' ve 'farklı değildir'

12 Bizim tercümemiz NOBEL'in tercümesini her zaman takip etmez (krş. NobelÜbers 61, 4–62, 1).

13 RADLOFF'un tercümesi (SuvÜbers 34,7 – 35,8) yanıltıcıdır. Açıklamamızda bu tercüme dikkate alınmamıştır.

14 Türkçe tercümede bu not yazarca çıkartılmıştır.

15 Bu *tözünler oghlya*'nın tercümesidir. Moğ. versiyonda burada (102, 18. satır) *ica-gur-tan-u köbegün a* vardır, kelimesi kelimesine: "ey köklü insanların oğlu", bu Eski Türkçeden alıntı bir biçim olarak kabul edilebilir ve (EtymDic 576b'nin aksine) bizim okumamız *tözün*'ü (*töz* "kök") doğrulamaktadır.

16 *Ayırıcı işaretlerindedir* ifadesi ET. *ertinü b(e)kiz b(e)lgülüg erür* ifadesinin karşılığıdır. Bu konuyla ilgili mektubu için L. Schmithausen'e müteşekkirim.

17 Konusu bir ekol tartışması olan II. bölümün sorusu, sadece Eski Türkçe versiyonda mütercim tarafından anlaşılır olması için ifade edilen "zındıklar" (*adinlar*) tarafından sorulur.

18 Çin. 相處 *xiang chu* "özellik temeli" NOBEL tarafından (krş. NobelÜbers 61 Açık. 4) Skr. *lakşya* ile bir tutulmuştur. Skr. *lakşana* "özellik, ayırıcı özellik" karşısında *lakşya* "bir özellik taşıyan; özgünleştirilmiş olan; özellik esası"dır. Dharma-vücudunda özellik temeli mevcut olmadığından, doğal olarak aşağıdaki IV-VII. bölümlerde bahsedilen özellikler de zaten mevcut olamaz.

19 Eski Türkçe +*lı* ...+*lı* vasıtasıyla IV-VII. bölümlerin çift cümleleri VII. bölümdeki *nomlar* "dharmalar"ın sıfatı olmaktadır. Aksi takdirde burada +*lı* ...+*lı*'nın çok alışılmadık bir kullanımı ile karşılaşmış olurduk. Bütün cümlelerin söz dizimsel bağı için aşağıdaki 133. sayfaya bakınız.

[VI.] O ne sayılı ne de sayısızdır.	‘sayılı değildir’ ve ‘sayısız değildir’,
[VII.] O ne bir parlıltı ne de karanlıktır.	‘parlak değildir’ ve ‘karanlık değildir’, bu düalist işaretlerin kavramış (Skr. grāha) olduğu dharmalar da aynı şekilde yoktur ²⁰
[VIII.] ve aynı şekilde ²¹ mutlak bilgi ²² ne özellikleri ne de özellik temellerini görmez.	Nasıl ki bu düalist dharmaların yokluğu dharmavücudunun ayırt edici özelliklerinden ise aynı şekilde bu mutlak hakiki bilgi²³ de ne özellikleri ne özellik temellerini görür.
[IX.] ‘Ne var oluşunu ne de (varlığın) yok oluşunu’, bunu görmez ²⁴ .	‘bunun ne varlığı var ne de varlığı yok’ diye görmez,
[X.] ‘Ne tek tipliliği ne de çok çeşitliliği’, bunu görmez.	‘bu ne tek tip ne de çok çeşitlidir’ diye görmez.
[XI.] ‘Ne sayılı ne de sayısız’, bunu görmez.	‘bu ne sayılı ne de sayısızdır’ diye görmez.
[XII.] ‘Ne parlıltı ne de karanlık’, bunu görmez.	‘Bu ne parlıltı ne de karanlıktır’ diye görmez.
[XIII.] Bundan dolayı bilinmelidir:	Bu sebeple şöyle bilinmelidir:
[XIV.] (Dharma-vücudu) alanı ²⁵ çok temizdir.	Eğer (dharma-vücudunun) bilebildiği dharmalar kirsiz ve temiz ise
[XV.] Ve (dharma-vücudu) bilgisi çok temizdir.	o zaman onun bildiği bilgi de kirsiz ve temizdir.

20 *adkak* “kavrama” için UW, (1988) IV. fasikülün ilgili madde başına bakınız [o dönem *atkak* şeklinde, s. 261a ve ötesi; yeni olarak bk. UW NB II, s. 37 ve ötesi: *adkak*; çev.].

21 如是 *ru shi* burada (NOBEL’in aksine) sıfat olarak anlaşılmadığından, Eski Türkçe *ançulayu*’ya işaret etmektedir.

22 Burada NOBEL’in tercümesini (“bu tür böylesiliğin bilgisinden ötürü”) takip etmiyoruz; bununla beraber Eski Türkçe versiyon yoluyla bu çözümlenebilir. Nobel’in bu tercümesi Tibetçe metni yanlış anlamasına dayanmaktadır.

23 Metinde *bilge bilig*, aslında: “bilgelik”.

24 Bu cümlelerdeki çifte olumsuzluk için aşağıya 137. sayfaya bakınız.

25 Eski Türkçe metin vasıtasıyla burada NOBEL’in düşüncesinin aydınlatılması mümkündür (krş. aşağıdaki [137]. sayfa).

[XVI.] Farklılıkları gözetmez ²⁶ .	Eğer bunların ikisi beraber (yani Bilinen şeyler ve Buddhanın bilgisi) berrak₂ ise o zaman (Buddhanın bilgisi) ayırt etmez ve özellik aramaz.
[XVII.] (Bu belirtilen düalist zıtlıklar arasında) da bir ara kademe yoktur. (Dharma-vücudu) (ızdırabın) kaldırılmasının ve (ızdırabın kaldırılmasının) yolu için temel olacaktır.	Eğer (bu bilgi) ayırt etmiyor ve özellikleri kavramıyorsa o zaman (bu bilgi) sönmesiz** ve kesintisizdir²⁷.
[XVIII.] Bu yüzden bu dharma-vücuduyla tathāgata'nın türlü türlü işlevleri belirtilebilir ²⁸ .	Bununla birlikte²⁹ yine de dharma-vücudu yok olmaz₂, hareketsiz₂, sakin₂, olduğu gibi sonsuz olmakla beraber; bütün Buddhaların çeşitli₂, mükemmel₂ işlevlerini₂ tamamlar ve ortaya çıkarır.

Eski Türkçe metnin bir diğer yerinde –doğrudan devamında değil ama sadece birkaç sayfa sonra– tercüme benzer temayülleri tespit edilebilir:

Yijing'in Çince versiyonu ³⁰	Eski Türkçe tercüme ³¹
[XIX.] 善男子，如是法身三昧智慧。過一切相	<i>munçulayu nomlug et'öz samadi dyan bilge bilig erser alku b(e)lgüertin könisin[çe er]tip³²</i>
[XX.] 不著於相	<i>b(e)lgüke ilinmek</i>

26 Eski Türkçe versiyondaki gibi, aynı şekilde burada da (NOBEL'in aksine) dharma-vücudu özne olmalıydı.

** Bilinç birbirini izleyen anlar hâlidir. Eğer Dharmakāya'nın ayırt edici bir bilinci yoksa o zaman birbirini izleyen anlar sırasına bağlı değildir, sönmesiz ve kesintisizdir.

27 Eski Türkçe versiyondaki farklılık için aşağıya 47. dipnota ve onu ilgilendiren metne bakınız.

28 NOBEL'in aksine 相 *xiang* burada galiba geçişli bir fiil olarak anlaşılmalıdır.

29 “Bununla birlikte ... -dur” Eski Türkçe *turup*'un tercümesidir.

30 Taishō Tripiṭaka no. 665, c. 16, s. 409 c 21–25. Paramārtha'nın daha eski tercümesi (Taishō Tripiṭaka no. 664, c. 16, s. 364 a 20–24) Yijing'in metni gibidir. Sadece Yijing metninin 23. satırındaki son karakter ve 24. satırındaki ilk karakter P.'de tam tersi bir sırada görünür.

31 Suv 70,13'ten 71,2'ye kadar. S. 71, 2'den sonra Eski Türkçe metinde birkaç şey atlanır. Biz bunun önemli olup olmadığını bilmiyoruz ve bu sebeple metni burada kesiyoruz.

32 Eski Türkçe *könisince* Moğolca tercümedeki (104, 29. satır) *ünen-iyer* tarafından doğrulanmıştır. *ertip* tamamlanabilir, çünkü *ert-* Çin. 過 *guo*'nun alışlageldik dengidir (krş. UW 1981 205 a).

[XXI.] 不可分別	<i>artokrak b(e)lgüke yapşınmak</i>
[XXII.] 非常非斷,	<i>menü yme ermez {...} bo[lup *** üz]üldeçi³³ yme ermezler <></i>
[XXIII.] 是名中道,	<i>ol yme [o]rtun yolug bütürmek tēp tētir ,</i>
[XXIV.] 雖有分別,	<i>artokrak tuymak bar tēp adkanmak</i>
[XXV.] 體無分別,	<i>tözte artokrak tuymak yme yok <></i>
[XXVI.] 雖有三數,	<i>üç tēp sanlıg bar tēmek</i>
[XXVII.] 而無三體,	<i>yme ök alku nomlarta üç ugurun yok tētir ,</i>
[131] [XXVIII.] 不增不減。	<i>üklimeki ësilmeki erser <></i>
[XXIX.] 猶如夢幻,	<i>ol yme tülke yélvike ohşatı erür <></i>

Tercüme, Romen rakamlı bölümü takip etmektedir:

Yijing'in Çince versiyonu ^{34a}	Eski Türkçe tercüme ^{34b}
[XIX.] İyi oğul, samādhi ve dharma-vücudu ^{35a} bilgisi bu şekilde her özelliği aşar.	Bu şekilde Dharma-vücut, samādhi ve bilgelik her özellikten hakikaten ^{35b} aştıkları için
[XX.] Bunlar özelliklere bağlanmazlar ^{36a} .	özelliklere bağlanmak,
[XXI.] ve farklılık gözetmezler ^{36b} .	aynı şekilde özelliklere ikincil bağlanmak ^{37a}

*** C. KAYA, s. 95, satır 70:17-18: bo ... [bo]ltaçı; J. WILKENS, s. 144, satır 70:17-18: bo [ü]zül-
33 Suv 375, 23 ve 376, 1'e göre *üzüldeçi* tamamlanabilir. Bu her iki delile göre de Suv 374, 3: *tüzülmek, üzülmek* olarak düzeltilmelidir.

34^a Bizim tercümemiz NOBEL'in tercümesini her zaman takip etmez (krş. NobelÜbers 65, 12–66, 6).

34^b Burada da açıklamada RADLOFF'un eski tercümesi (SuvÜbers 36, 21 – 33) dikkate alınmamıştır (krş. 13. dipnot, üst kısım). Tercümeden de anladığımız gibi, RADLOFF XX–XXII. ifadelerin cümle yapısını bizim gibi anlamıştır.

35^a Bkz. aşağıdaki 75. dipnot.

35^b Bkz. aşağıdaki 77. dipnot.

36^a 著 *zhu*, Eski Türkçe *yapşın*-in “(bir şeye) yapışmak” alışıl gelmiş dengidir. Bunun dışında 於 *yu* karakteri, burada 著 *zhu* karakterinin nesnesini bildirir.

36^b Burada NOBEL'in tercümesinin aksine (65. sayfa, 14. satır: (bu yüzden) farklılık bulunmaz) tercüme ediyoruz. Bu kısımda aslında Eski Türkçenin yardımı olmaz ama Moğ. (104, 30. satır ve ötesi) bu yönde açıklık kazandırır.

37^a *artokrak* kelimesi *b(e)lgü*'ye ait değildir, ancak daha ziyade Skr. *prşthalabdha-jñāna* için dolaylı anlatım olması gereken bütün ifadeye aittir. Gerçi Çince dengi bir örnek, şimdilik ispat edilebilir değildir.

[XXII.] Bunlar ebedî değildir ve ‘sınırlı’ değildir.	ebedî değildir ve de ‘sınırlı ₂ ’ değildirler.
[XXIII.] Buna ‘orta yol’ denir.	Buna: ‘Orta yolu tamamlamak’ denir.
[XXIV.] Ayırım yapmak olmasına rağmen,	(Beklentinin) ‘kavrama(sı)’: ‘bir Prṣṭhalabdha-jñāna ^{37b} vardır
[132] [XXV.] esasta ayırım yoktur.	ve Prṣṭhalabdha-jñāna’nın (kendisi) mutlak esasta ³⁸ yoktur.
[XXVI.] Üç sayısı ³⁹ ile bir şey mevcut olmasına rağmen,	‘Üç sayısı ile bir şey var’ iddiası
[XXVII.] üç esas yoktur.	bütün dharmalarda üç çeşit ⁴⁰ ‘boş’tur.
[XXVIII.] (Mutlak esas) çoğalmaz ve azalmaz.	(Mutlak esasın) çoğalması ve azalmasına gelince,
[XXIX.] O bir hayal gibidir ya da kuruntudur.	onlar hayale ya da kuruntuya benzerler.

Görüldüğü üzere Çince ve Eski Türkçe metinlerin yer yer birbirlerinden epeyi farklı, sadece cümle yapılarının ise aynı olması dolayısıyla elimizdeki metnin bir Yijing metni olduğunu anlıyoruz. Bu Uygur musahhih⁴¹ için

37^a Çincece 分別 *fen bie* = Skr. *vikalpa* “farklılık” bulunur. Diğer taraftan Eski Türkçe metinde *artokrak tuymak* “ikincil algılama” vardır, bu Çin. 後智 *hou zhi*’den apaçık bir alıntı biçimidir. Bu her iki karakter (後智) Abhidharmakośaśāstra’nın Paramārtha tercümesinde, Xuanzang tercümesinin 後得智 *hou de zhi* terimini kullandığı yerde bulunur (krş. HIRAKAWA I 242). Vijñaptimātrāsiddhi’de 後得智, – Mülajñāna’nın karşısında – (kurtuluştan) “daha sonra” edinilen bilgi, canlıların kurtuluşu için çalışan bilgelik olan Skr. *prṣṭhalabdha-jñāna* için alışlageldik bir terimdir (krş. NAKAMURA 381 c–d). Bilhassa ifade edildiği gibi (Siddhi 50 a 3), bu bilgi “ayırım yapmaya sahip (有分別 *you fen bie*)”tir.

38 Ayrıca BT I D 202’deki benzer bir ifade ile krş.: *ölli kuruglı kértü tözte tüpi bir* “ ‘yaş’ ve ‘kuru’ mutlak esasta (sadece) bir temele sahiptir”.

39 NOBEL’in de zaten tahmin ettiği gibi (krş. NobelÜbers 66. sayfa, 3. dipnot) “üç vücut” ile ilgilidir.

40 Eski Türkçe *ugur*, Skr. *ākāra*’nın dengidir (krş. MaueJal 117). “Üç boşluk (Çin. *san kong*)” için krş. U. Frankenhauser: Cien-Biographie VIII. Wiesbaden 1995. (VdSUA. 34, 4.) s. 93.

41 Tarafımızdan alıntılanan metin bölümlerine gelince, aynı şekilde Tibetçe tercüme sadece birkaç noktada önemsiz bir şekilde Çince metinden ayrılmaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için NOBEL’in açıklamalarına bakılabilir (NobelsÜbers 61. sayfa, 65. sayfa ve ötesi). Gerçek şu ki Uygur mütercim keyfilikleri Tibetçe metinden kaynaklanmış olamaz. Dolayısıyla geriye iki ihtimal kalıyor. Bunlar ya Eski Türkçeye bugün bilinmeyen, elimizde olmayan bir Çince metinden tercüme edilmiştir yahut da Uygur mütercim, tercüme keyfi, yani elimizdeki Çince metne pek sadık kalmadan yapmış olmalıdır. Biz sonuncu tezden yanayız.

tercümeyi elinden geldiğince iyi yaptığı söylenemez, dolayısıyla mütercimın serbest, keyfi yorumlarının olduğu görülür. Örneğın Çince metindeki XX, XXI ve XXVIII olarak numaralandırılmış olumsuz ifadeler Eski Türkçe metinde olumludur, mütercimın Çince metindeki bu olumsuz cümleleri fark etmemiş olması imkânsızdır. Aşağıda göstereceğımız gibi mütercimın tercüme ederken belli bir niyeti izlediği gözden kaçmamaktadır.

3. Metnin İçerik Çözümlemesi

Yijing, alıntı yapılan parçaları –üçüncü bölümün tamamı gibi– Paramārtha'nın daha eski tercümesinden almıştır⁴². Ne Paramārtha ne de Yijing dharma-vücudunu Śūnyatā öğretisinin tipik karşıtlıklarıyla “boş (Skr. *śūnya*)” olarak nitelenmekten kaçınmamışlardır. Ama bu dharma-vücudu gerçekliğini yok sayma anlamına gelmez. Aynı bağlamda bizim ilk alıntımızdan hemen birkaç satır sonra dharma-vücudu “kendi esasına (自體 *zi ti*)” dayanan Ātman (我 *wo*) olarak nitelendirilmektedir⁴³. Bu görüşü Uygurca versiyonda da gözlemek mümkündür çünkü Yijing'in Çince metni bu bölümde aynen kelimesi kelimesine tercüme edilmiştir⁴⁴. Ama tercümede adı geçen bu “esaslı” dharma-vücudu Śūnyatā öğretisinin karşıt hükümleriyle açıklanmaktan kaçınılmıştır.

Dolayısıyla Çince metnin IV-VII numaralı cümlelerindeki çift ifadelerin -NOBEL'in de tercüme ettiği gibi- doğrudan dharma-vücudu ile ilgili oldukları söylenebilir: Dharma-vücudun kendisi “ne var ne de yok” vesairedir. Uygurca versiyon bu hususa değinmekten kaçınır ve birbirine karşıt olan hükümlerden isim cümleleri^{45a} kurarak bunları VII. ifadedeki *nomlar* “dharmalar”a eşleme olarak verir ve bu dharmaların, aynı zamanda bu hükümlerin, sadece “kavrama (Eski Türk. *adkak* = Skr. *grāha*)” olduklarını ve böylece “var olmadıklarını ~ boş (Eski Türk. *yok*)” olduklarını da ekler. Şu çift bağlaçlarla *k(a)ltı ... neteg ..., ançulayu ok yme ... antag ok ...* “yani ... gibi, ... da [aynısı] ... aynen ...” Eski Türkçedeki IV-VII. bölümlerin bir cümle olarak algılanmaları gerektiği belirtilmek istenir.

Çince metnin XXII, XXIV ve XXIV-XXVII. bölümlerinde de dharma-vücudu karşıtlıklarıyla anlatılırken, mütercim bunu tamamen “görmezlikten

Temel düşüncenin bu derece değiştirilmesi ancak tercüme yoluyla olabilir ki, bu da Eski Türkçe metinde açıkça görülmektedir. Bu konuyla ilgili 5. bölüme de bakınız!

42 krş. NobelÜbers 41, 1. açıklama. Paramārtha ve Yijing metinleri arasındaki küçük farklar için krş. 10., 30. açıklamalar.

43 Yijing 409 c 11.

44 krş. Suv 69, 2.

45^a bkz. yukarıdaki 19. dipnot.

45^b bkz. aşağıdaki 78. dipnot.

gelmektedir”. XXIV ve XXVI. bölümlerde ve yine IV-VII. bölümlerde de olduğu gibi aynı yöntemle bu tür hükümlerin “kavranması (Eski Türk. *ad-kanmak* = Skr. *grāha*, *grahana*)” (XXIV. ifade) veya bu tür hükümlerin “öne sürülmesi (Eski Türk. *temek*)” (XXVI. ifade) “var olmayan ~ boş (Eski Türk. *yok*)” olarak nitelendirilir. Dolayısıyla mütercim, sadece dharma-vücudu hakkında öne sürülen görüşlerin “var olmayan ~ boş” olduklarını göstermeye çalışmaktadır. Onun görüşüne göre dharma-vücudu bu konuya, “var olup olmamışlığa” bulaştırılmamalıdır. Bundan başka metnin Moğolca tercümesinde de Çince metnin XXIV ve XXVI. bölümlerindeki belirgin bir şekilde göze batan çelişkiler ortadan kaldırılmış ve bunlar zahirî bir yorumla değiştirilmiştir^{45b}. Eski Türkçe versiyonun XXII. ifadesinde de aynı şekilde keyfî değişiklikler yapılmıştır. Çince metin, samādhi ve dharma-vücudun bilgisinin “ne ebedî ne de “sınırlı”” olduğunu çok açık bir şekilde dile getirmektedir. Bu da tamamıyla esas bir ifadedir: “Ebedî” ve “sınırlı” kavramları nihayetinde gidimli (bir önermenin zıddına giderek çıkarımlar yapan) düşüncenin kavramlarıdır, dolayısıyla “boş (Skr. *śūnya*)” kabul edilmemelidir. Diğer karşıtlıkları Uygurca versiyon sadece “var olmayan ~ boş” olarak nitelemekle yetinmektedir. Ama “ebedî” ve “sınırlı” kavramlarının kullanımında durum daha farklıdır çünkü Uygurca versiyonda “ebedî” sıfatı yalnızca dharma-vücuduna özgüdür. Onun için XX ve XXI. ifadelerin tercümesi isim cümleleri şeklindedir ve bu cümleler XXII. ifadenin öznesi durumundadır: “Özelliklere (Skr. *lakṣaṇa*) dayanmak ve özelliklere ikincil (?) dayanmak ebedî değildir ve aynı zamanda da “sınırlandırılmamaktadır.”. Uygurca versiyon burada bütünüyle tutarlıdır çünkü 3. bölümde birkaç defa dharma-vücudunun “ebedî (Çin. 常 *chang*, Eski Türk. *meñü*)” olduğu dile getirilmektedir⁴⁶ ve yukarıda alıntı yapılan bölümlerde de, Eski Türkçe metinde –Çinceden farklı olarak– bu duruma dikkat çekilir: XVII. bölümde dharma-vücudunun *ikin ara öçmeksiz üzülmezsiz* “sönmesiz ve kesintisiz”⁴⁷ olduğu söylenir ve XVIII. ifadede ise dharma-vücudunun “yok olmaz₂, hareketsiz₂, sakin₂, olduğu gibi ve sonsuz” olmasına rağmen Buddhaların görevlerini yerine getirip tamamlayabileceğinin üzerinde durulur. Dharma-vücudu 3. bölümün bir başka yerinde “ebedî” sıfatının yanı

46 Yijing 409 b 12, c 11. En başta bahsi geçen noktada Eski Türkçe metnin (Suv 62, 6–13) devamı vardır (metnimizde koyu yazılmıştır): *nomlug et'özleri ... yintem ürlüglüg meñü tęp têtir neñ ürlügsüz meñü ermez tégülükü bultukmaz* “Dharma-vücudu ... **yalnız** ebedîdir; **'o ebedî, değildir, denemez**”.

47 Metin burada Yijing metninden büyük derecede ayrılmaktadır. Eski Türkçede *ikin ara* Çince *zhong jian* (中間) olarak görülür. “+dAn” anlamıyla *öç-* “sönmek” için bir çeşit ön ek durumundadır (krş. UW 171 a). *öçmeksiz* Yijing metninin Çincesinde *mie*'ye (滅) denk gelmektedir; ancak Eski Türkçe metinde dharma-vücudunun sıfatı olarak olumsuzluk gösterir. Moğol mütercim de XVII. bölümün ilk dört karakteriyle hiçbir şeyin başlamayacağını bilmiştir, çünkü onların onda bir karşılığı bulunmamaktadır.

sıra üç değişik sıfatla daha nitelendirilir⁴⁸: O kendi esasına dayanan Ātman'dır (我 wo), o “mutluluk (樂 lo)”tur ve o “tamamen temiz (清淨 qing jing)”dir.

Görüldüğü gibi dharma-vücudu 3. bölümün Çince metninde de birkaç defa “ebedî” olarak nitelendirilmektedir. Ama XXII. ifadenin Çince metninde samādhi ve dharma-vücudunun bilgisi “ne ebedî ne de ‘sınırlı’” olduğu gösterilir. Bu ifade dharma-vücudunu “ebediyet” olarak niteleyen 3. bölümün ilgili pasajıyla çelişmez mi?

Bizim görüşümüze göre burada “çift anlamlı” bir olgu var ve hem Paramārt-ha hem de Yijing “ebediyet” terimini iki değişik anlamda kullanıyorlar. Bunun böyle olduğunu Çince Yijing metninin 5. bölümünden anlamaktayız, orada şöyle denmektedir: 法身常住不墮常見。雖復斷滅。亦非斷見 fa shen chang zhu bu duo chang jian, sui fu duan mie, yi fei duan jian “Dharma-vücudu ebediyen sürmektedir, ama ****Śāśvatadr̥ṣṭi’ye bağımlı değildir; ‘kesintiye uğramasına’ ve ‘kaybolup gitmesine’ rağmen Uchedadr̥ṣṭi yoktur”⁴⁹. Dharma-vücudu “ebediyen sürer” ancak bizim “görüşümüz (Skr. dr̥ṣṭi)” “ebediyet” anlamında değildir. Dharma-vücudunun “ebediyeti” anlaşılmasız olduğu için, aynı zamanda onun “kesintiye uğradığını” ve “kaybolduğunu” da söyleyebiliriz, tabii ki bu da bizim “görüşümüz (Skr. dr̥ṣṭi)” “kesintiye uğramak” ve “kaybolmak” anlamında değildir.

Uygur mütercime bu çift anlamlılık çok gelmiş olmalı ki 5. bölümden alıntıladığımız metin parçasını şöyle tercüme etmektedir: *meñü meñi⁵⁰ erip inçip meñü tēp adkandaçı körümke sanmaz, nızvanılıg köñülte b(e)lgürmeki⁵¹ üze ikin ara üzülür öçer osuglug erser yme inçip yene üzülteçi ol adkanguluk üzülme körüm ermez* “[Dharma-vücudu] ebedî saadettir fakat “ebediyet”i ifade eden görüş[ümüz]ün kapsamına girmemektedir. [Ve aynı zamanda bizim] lekeli bilinc[imiz]in içinde görüldüğü için “[her anda] kesilmesine” ve “sönme”sine rağmen yine [onun] kesilmesi ve sönmesi [bizim] “kesilmek”i [ifade eden] görüş[ümüz]ün kapsamına girmez”⁵². Bu parçanın Eski Türkçe versiyonunda açık bir şekilde bir ebediyet “görüşünün (Skr. dr̥ṣṭi)” varlığı dile getirilmektedir ve bunun karşısında “kesintiye ve yok olup gitme”yi içeren diğer bir “görüşün (Skr. dr̥ṣṭi)” de olduğu gösterilmektedir. Dharma-Vücudu bu

48 Yijing 409 c 12 (Suv 69. 1–6); ayrıca kıṣ. FRAUWALLNER 151.

**** Śāśvatadr̥ṣṭi, Bizim anlayışımıza göre ‘ebedîlik’ bir hakikat değildir, bir görüş, bir kanıdır (Skr. dr̥ṣṭi), Dharma-vücudu gerçek manada ‘ebedîdir.

49 Yijing 415 c 17–18. NOBEL’in tercümesinde (s. 111. 21–26. satırlar), görüldüğü gibi burada anlam kayması vardır.

50 Bu metin parçası Berlin versiyonu Mainz 541’de de aynen böyle verilmiştir, fakat *meñi* arka yüz 5. satırda yoktur.

51 Berlin versiyonu Mainz 541, arka 6. satırda yanlışlıkla *b(e)lgürmeki* mevcuttur.

52 Suv 165, 10–16.

görüşlerin dışında, mutlak bir anlamda “ebedî”dir. “Ebediyet” ve “yok olup bitme” düalizminin ötesinde ebedî’dir.

Biz metnimize geri dönelim, çünkü metnin Çincesinin XXIX. bölümünde dharma-vücudunun Māyā ile kıyaslanmasına değinmemiz gerekmektedir. Nasıl ki bir serap görüldüğü şey değilse, burada dharma-vücutu hakkında yürütülen hükümlerin de hiçbir şey ifade etmedikleri anlaşılmaktadır. Bu kıyaslama da Uygur mütercimin görüşüne yatkın değildir: Eski Türkçede dharma-vücudunun kendisi değil sadece onun azalıp çoğalması Māyā ile kıyaslanmaktadır, yani burada dharma-vücudunun uğradığı düşünülen tüm değişiklikler söz konusudur.

Sonuçta şunu söyleyebiliriz, her iki metin de –hem Çince Yijing metni hem de mevcut Eski Türkçe tercüme– mutlak bir varlıktan yola çıkmaktadırlar. Çince metin genelinde dharma-vücudunu olumsuz ifadeler ile belirler çünkü o tüm terimlerin dışında olan bir şey olarak algılanmaktadır. Eski Türkçe metnin tashihiçisi olumlu sıfatlar kullanmaktan kaçınmamaktadır; anlaşıldığı üzere tashihiçi bu sıfatların “kavramlar ötesinde” olduğunu düşündüğü için kullanmakta ve kesin olarak “görüş (Skr. *dr̥ṣṭi*)” alanının dışında tutmaktadır. Dharma-vücudunu “ebedî (Eski Türk. *meñü*)” olarak niteliyor fakat dharma-vücudunun varlığını iddia etmekten çekiniyor. Eski Türkçe *bar* “var, var olma” her şeyden önce göreceli bir var olma, belli nedenlerden dolayı olması gereken bir var olma anlamında kullanılmaktadır. Eski Türkçe Altun Yaruk Sudur’un –Çince Yijing metninde olmayan bir açıklamada bulunan– sadece bir yerinde mutlak esası anlatmak için Eski Türkçe *bar* kullanılmıştır⁵³. Ama nedense orada *bar* tek başına kullanılmamakta, *sukançığ* sıfatı ile nitelenmektedir. *sukançığ* kelimesinin Çince karşılığı 妙 *miao* “şahane; zarif, ince; esrarengiz” olarak tercüme edilmiştir⁵⁴. Biz söz konusu olan bu bağlamda “zarif” karşılığını öneriyoruz çünkü *sukançığ bar* bir başka yerde Çince 通妙真 *tong miao zhen* “her şeyin içinde olan zarif hakikat” sözlerinin tercümesidir⁵⁵. Kim bilir, belki adı geçen *Altun Yaruk Sudur*’un açıklamasındaki *sukançığ bar* her yerde olan mutlak hakikat “zarif olma, zarif varlık”tır? Her neyse, *bar* “var” tek başına mutlak hakikat bağlamında kullanılmamaktadır.⁵⁶

53 Suv 218, 23, RezTerm’in II. bölümünde alıntılanmıştır.

54 Bu anlam için krş. GILES s. 974 a; COUVREUR s. 201 c.

55 krş. KUDARA KÖGI: Myōhōrengekyō genzan no uiguryaku danpen. MORI MASAO: Nairiku ajia, nishi ajia no shakai to bunka. Tōkyō 1983, s. 185. “Genzan”da konu Vijñānavāda görüşünden Saddharmapuṇḍarīka-Sūtra’nın bir yorumudur. Ayrıca krş. RezTerm VI. Bölüm, özellikle 35. açıklama.

56 Burada yer alan ve 56. dipnota denk gelen bölüm tercüme esnasında yazarın önerisiyle çıkartılmıştır.

Uygur mütercimim, başlangıçta belirttiğimiz ekol tartışmasından dolayı tercümesini oldukça keyfi bir tarzda yaptığını söylemek hiç de yanlış değildir. Anlaşıldığı kadarıyla daha sonraki Vijñānavāda'da “yanlış yorumlanan” Śūnyatā öğretisine karşı daha derin bir hassasiyet olduğu sezilenmektedir. Belki de bu durum Çin'e Paramārtha tarafından getirilen Vijñānavāda öğretisinin Xuanzang'ın öğretisinden ayrıldığı noktalardan birisini teşkil etmektedir⁵⁷.

Bu metinle yakından ilgisi olmamasına rağmen dikkatinizi bir başka noktaya daha çekmek istiyoruz. VIII-XVI. bölümlerdeki Eski Türkçe metin, muhteva bakımından Çince Yijing metniyle bağdaşırken kelime sayısınca daha uzundur. Burada “mutlak bilginin (如如智 *ru ru zhi*)” IV-VII. bölümlerinde adı geçen “ayırıcı özellikleri (Skr. *lakṣaṇa*)” görmediği dile getirilmektedir. NOBEL böyle bir yorum yapmaktan çekinmiştir çünkü dharmavücutünü öznesne niteliğindeki bir kavramla bir araya getirmekten kaçınmıştır. Onun için VIII. bölüm ve ötesinin NOBEL tercümesi şu şekildedir: “Bu tür böylesiliğin bilgisinden dolayı insan ne özelliklerini ne de özellik temellerini görmez.” Eski Türkçe versiyonda mutlak bilgi (Eski Türk. *kértüte kértü bilge bilig*) apaçık bu deyimlerin öznesi durumundadır: “... bunun yanı sıra mutlak hakiki bilgi ne özellikleri ne de özellik temellerini görür”. Durum böyle olunca IX-XII. bölümlerde NOBEL'i oldukça rahatsız eden ama hem Eski Türkçe hem de Moğolcadaki metinde bulunan çifte olumsuzluk edatları da anlaşılır hâle gelmektedir⁵⁸. Mutlak bilinç böylesiliği doğrudan “görmektedir” ve aydınlanmamış bir zihin gibi düalist karşıtlıkları tahayyül etmemektedir. Yani mutlak bilinç gidimli düşüncenin yaptığı gibi ilk önce bu ayırıcı özellikleri soruşturup sonra da yanlış veya doğru olduklarına karar vermemektedir; “o görmüyor: ‘bu ne var ne de yok’” anlamındadır.

NOBEL tarafından biraz şüpheli şekilde “dharmanın bölgesi” olarak yorumlanmış olan XIV. bölümdeki Çince 境界 *jing jie*, mutlak bilincin “[nesne] alanını (Skr. *viśaya*)” kastetmektedir⁵⁹. Eski Türkçe versiyonda şu ibare ile verilmiştir: *bilgülık nomu* “bilinebilen dharması”. XV. bölümde dharmavücutünün bilinci Çin. 智慧 *zhi hui*, Eski Türkçede *bilteçi bilge biligi* “(dharma-vücutünün) bilen bilgisi” olarak verilmiştir. Yani görülüyor ki, mutlak bilincin ikiye ayrılması öğretilmektedir. Ama *bilgülık* “bilinebilen” ve *bilteçi* “bilen” denildiğine ve *adkanguluk* “kavranabilen” ve *adkantaçı* “kavrayan” denilmediğine dikkat etmek gerekir. Bu her iki terim (*adkanguluk*: *adkantaçı*) sadece lekelenmiş bilinç için kullanılmaktadır⁶⁰.

57 Tabii bu tahminden başka bir şey değildir. Her iki öğreti için bkz. FRAUWALLNER 158, WILLIS 20 ve ötesi.

58 krş. NobelÜbers 61, 6. açıklama.

59 krş. NobelÜbers 61, 7. açıklama.

60 bkz. UW *adkan-* fiili, *adkanguluk*, *adkantaçı* [UW'ta o zamanlar *t* ile *atkan-* şeklindedir; çev.].

Bu öğretinin tam olarak Paramārtha öğretisi olduğunu vurgulamak istiyoruz⁶¹. Yijing bu öğretinin tercümesini oldukça sadık bir şekilde kelimesi kelimesine yapmıştır⁶². Xuanzang da bu öğretiyi bilmekte ancak bu konuyla ilgili birbiriyle çatışan iki ayrı görüşe de değinmektedir⁶³.

4. Metnin Moğolca Versiyonu ve Türkçe Tercümesi

Aşağıdaki metin Yijing metnine dayanan⁶⁴ ve LOKESH CHANDRA'nın⁶⁵ tıpkıbasım yayınının 13. cildindeki 176 numaralı metin olarak verilmiş olan Moğolca Kancur'dan alınmıştır. Metni 2. bölümdeki Çince ve Eski Türkçe versiyonlarıyla mukayesesini kolaylaştırmak için tercüme için muhtevasına uygun olarak bölümlere ayırdık. Böylece Yijing metninin Tibetçe tercümesi de NOBEL tarafından yayımlanmasından sonra üzerinde durduğumuz konu için önemli olan bütün metinler herkes tarafından kolay ulaşılabılır hâle geldiler.

<i>[I.] s. 102, 18 icağur-tan-u köbegün a tere nom-un bey-e 19 kemebesü ,, qoyar ügei ber ilede boluğsan buyu ,,</i>	Ey asil oğul ⁶⁶ , belli ki dharma-vücudu ikili değildir.
<i>[II.] 20 qoyar ügei ali bui kemebesü ,,</i>	Eğer insan sorarsa: “İkili olmayış ne demektir?” (o zaman bilinmelidir:)

61 krş. PAUL 141, 147.

62 krş. NobelÜbers 41, 1. açıklama.

63 LA VALLÉE POUSSIN 587.

64 NOBEL'e göre Moğolca metin Çince metne dayanmaktadır (krş. NobelÜbers 41, 1. açıklama). AALTO (s. 4, 2. açıklama) bu görüşe tam katılmamakta, bizim verdiğimiz Moğolca metin hakkında şunları yazmaktadır: “according to the colophon translated from Chinese // ketebe kaydına göre Çince'den tercüme edilmiştir”. Bu sorun ancak kapsamlı bir çalışmayla açıklık kazanabilir çünkü ikincil çalışmaların kullanılması kaçınılmazdır. Şu olgu göz önünde bulundurulduğunda Moğolca metnin Tibetçeden tercümeyle dayalı alıntı ile dolu olması pek bir şey ifade etmemektedir çünkü bu alıntılar metnin Moğolca tercümesi yapıldığı sırada Moğolcanın kelime hazinesine yerleşmiş olmaları mümkündür. VIII. ve XVII. bölümlerde kullanılan terimler Moğol müterciminin en azından ara sıra Tibetçe metni de (Tib. III) okuduğunu açık bir şekilde kanıtlamaktadır (bkz. yukarıdaki 68., 70. dipnotlar). Budist tercümelelerdeki ikincil çalışmaların sorunları konusunda CLAUS OETKE'nin incelemesine bakınız (s. 36 ve ötesi).

65 Mongolian Kanjur. Ed. by LOKESH CHANDRA from the collection of Prof. Raghuvira. 13. Cilt, New Delhi 1974 (Śāta-Pitaka Series. 113.) Metnin bir fotokopisini Dr. RAINER KÄMPFE'ye (Koblenz) borçluyuz. Meslektaşımız SAGASTER'e (Bonn) metni okuduğu için teşekkür etmeyi bir borç biliriz.

66 bkz. yukarıdaki 15. dipnot.

[III.] <i>tere nom-un 21 bey-e-dür belge çinar kiged belge çinar-un 22 sitügen üy-e qoyar ügei-yin tula</i>	Dharma-vücudunda özellikler ⁶⁷ ve özellikler temelleri, ikisi beraber, mevcut değil. Bunun için
[IV.] <i>bui ber 23 busu ügei ber busu ,,</i>	ne varlığı vardır ne de yoktur,
[V.] <i>nigen ber busu ,, öber-e ber 24 busu ,,</i>	ne tek tiptir ne de çeşitlidir,
[VI.] <i>toğalağdaqui ber busu <,,> ülü toğalağdaqui ber 25 busu ,,</i>	ne sayılabilir ne de sayılamazdır,
[VII.] <i>gegen ber busu ,, qaranggui ber busu kü bolai ,,</i>	ne parlıttır ne de karanlıktır.
[VIII.] <i>26 tere metü mön çinar-un belge bilig tegüber 27 belge çinar kiged belge çinar-un sitügen ber 28 ülü üceğdeyü ,,</i>	Aynı şekilde gerçek mutlakiyetin bilgisi tarafından ⁶⁸ özellikler ve özellik temelleri görülmez ⁶⁹ .
[IX.] <i>bui ber busu ,, ügei ber busu ber 29 ülü üceğdeyü ,,</i>	'bu ne mevcuttur ne de yoktur' _ görülmez,
[X.] <i>nigen ber busu ,, öber-e ber 30 busu ber ülü üceğdeyü ,,</i>	'bu ne tektir ne de çeşitlidir' görülmez,
[XI.] <i>toğalağdaqui ber busu 31 toğalağdaqui busu ber ülü üceğdeyü ,,</i>	'bu ne sayılır ne de sayılmaz' görülmez,
[XII.] <i>1 gegen ber busu ,, qaranggui ber busu ber ülü 2 üceğdekü-yin tula ,,</i>	'bu ne parlıttır ne de karanlıktır' görülmez; bu yüzden
[XIII.-XIV.] <i>tegüber arıgun yabudal kiged ,,</i>	bundan dolayı (dharma vücudu) temiz bir "davranış"tır ⁷⁰
[XV.] <i>3 teyin arıgun bilig-lüğe</i>	çok ⁷¹ temiz bir bilgi ile

67 *belge çinar, belge* "özellğe (Skr. *lakṣaṇa*)" ait soyut bir isimdir ve Tib. III'te bu satırda duran *mishan-ñid*' dan alıntı bir yapıdır.

68 Moğolca burada Tibetçenin eş işlevsel (ergativ) cümle yapısına benzemeye çalışır ve *te-güber*, etkeni belirten Tibetçe vasita durumu dolayısıyla bulunur. NOBEL burada Tibetçe vasita ekini, Çinesinin yanlış yorumlanmasına sebep olan vasita durumu eki (Instrumentalis causae) olarak anlamalıydı ("bilgiden dolayı"). Moğol mütercim de eş işlevsel cümle yapısına benzetmek için bizim örneğimizdeki fiili "edilgen" yapıya oturtur. Bu *odқан köbegün ber bars-i ücebei* cümle türlerinin Tibetçe alıntıya dayanan söz dizimsel yapı olduğu varsayımının aksine başka bir argümandır (krş. STREET, *UJNF*. 1 (1981), 166 ve sonrası).

69 bkz. yukarıdaki 22. dipnot.

70 Çin. metindeki 境界 *jing jie* "vişaya-alanı" için, Moğ. tashihiçi, Skr. *gocara* için kullanılan *yabudal* "davranış" kelimesini seçti.

71 *teyin arıgun*, Çin. metindeki 清淨 *qing jing*'in "çok temiz" karşılığıdır. *Teyin*, Tib. III'te de bu yerde bulunan Tib. *rnam*'ın (= Skr. *vi-*) standart eş değeridir (standart eş değerler için ayrıca krş. WELLER, *Central Asiatic Journal* 8 [1963], 1–26).

[XVI.] <i>ilğal ügei büged</i>	ve ayrımsız.
[XVII.] <i>4 egün-dür yabudal kemeg-dekü ügei bolbasu ber 5 türdküi kiged mör-ün sitügen-i üiledkü-yin 6 tula</i>	(Dharma vücuduna ilişkin) “davranıştan” bahsedilememesine rağmen ⁷² burada ⁷³ , (dharma vücudu) (ızdırabın) “kaldırılması”nın ve (ızdırabı kaldırarak) yolun temelini kurar ve bu yüzden
[XVIII.] <i>ene nom-un bey-e-dür tegünçilen iregsed-ün 7 eldeb üiles-i ilede bolqu-yi uqağdaqui ,</i>	bilmek gerekir ki, dharma-vücudunda tathāgatanın çeşitli işlevleri açığa vurulacaktır ⁷⁴ !

Bunu 2. bölümde Çin. ve Eski Türkçe metin için sunulmuş olan, aynı şekilde Romen rakamıyla muhtevasına uygun olarak bölümlendirilmiş ikinci bölümün tercümesi ve metni takip etmektedir.

[XIX.] <i>s. 104, 27 icağur-tan-u köbegün a tere 28 metü-iyer nom-un bey-e-yin diyan kiged ,, belge 29 bilig kemebesü qamuğ belges-eçe ünen-iyer 30 nöğçigsen</i>	Ey asil oğul, dhyāna ve dharma- vücudun bilgeliği ⁷⁵ bu şekilde ⁷⁶ hakikaten ⁷⁷ bütün özellikleri aşar.
[XX.] <i>belge-ten ese qaldağsan</i>	Onlar ayırıcı özellik içerenden buluşturılmamış
[XXI.] <i>adqağ 31 ügei</i>	ve ayrımsızdır.

72 bkz. yukarıdaki 70. dipnot.

73 *egün-dür*, Tib. III'te 'dir yani “burada” kelimesine karşılık gelmektedir.

74 Çift belirtme durumunu alan *uqağda-* -her şeyden evvel düşünme ve söyleme fiilleri (Verba Dicendi et Sentendi) ile bağlantılı- Türkçede de bilinen, alışlageldik bir yapıdır (krş. POPPE § 514): *şaytānı ölmekin sakıngı!* “şeytanın öleceğini düşün!” (krş. SCHINKEWITSCH, Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen zu Berlin, Abt. II 30 [1927], s. 30).

75 Tib. ve Moğ. versiyonda sadece “samādhi ve bilgelik” cümlelerin özneleri olarak geçerli olabilir çünkü ilgi durumu ekli edata sahip, daha doğrusu son eke sahip dharma-vücudu önce gelmektedir. Böylesi bir anlayış da Çin. metinde söz dizimsel olarak mümkün, aynı zamanda anlayış bakımından da akla yatkındır. Fakat aşağıdaki ifade sadece dharma-vücudundan değil mutlak bilincin niteliklerinden bahsetmektedir. NOBEL bunu anlayamamıştır ve XX. ve XXI. ifadede özne olarak “kişi”yi ekler. Belki de NOBEL'in Tib. ve Moğ. versiyonu reddetmesine sebep doğrudan Eski Türkçeydi (krş. NobelÜbers 65 6. açıklama).

76 *tere metü-iyer*'deki vasıta durumu eki, görünüşe bakılırsa *tere metü*'nün Çin. ve Tib. III'te mümkün olan niteleyici bir kapsamının olmasını engellemektedir. Burada da aynı şekilde niteleyici bir kapsamın mümkün değildir ve Moğol ile Eski Türkçe birlikte gitmektedir.

77 *ünen-iyer*'in sadece Tib. III'te (*yañ-dag-par*) değil, aynı zamanda Eski Türkçede de (*köni-sinçe*) bir karşılığı vardır ancak Çin. metinde yoktur. Bu ya bugün kayıp olan Çin. metinde de mevcut olmuş olmalı, ya da Uygur çevirmen Tibetçeye de başvurmuş olmalıdır.

[XXII.] <i>möngke ber busu tasurqai ber busu-yin s. 105, 1 tula</i> ,,	Ebedî değillerdir ve 'sınırlı' değillerdir ve bundan dolayı
[XXIII.] <i>dumda-du mör kemekü boluyu</i> ,,	'orta yoldan' bahsedilir.
[XXIV.] <i>adqağ bui 2 metü üçegdebesü ber</i>	Farklılık ve ayırım varmış gibi görünmesine rağmen ⁷⁸ ,
[XXV.] <i>mön çinar-tu adqağ 3 ügei bolai</i> ,,	mutlakiyeti olan ayırımsızdır.
[XXVI.] <i>ğurban cüil-iyer toęalaqu ber 4 bui-c-a teyin bolbasu ber</i>	üç rakamına kadar saymak mevcut olmuş gibi görünse de ⁷⁹ ,
[XXVII.] <i>mön çinar-tur anu 5 ğurban bolquı ber ügei-yin tula</i>	mutlakiyette üçlülük yoktur ve bu yüzden
[XXVIII.] <i>nemekü ber 6 ügei</i> ,, <i>baęuraqu ber ügei</i> ,,	(mutlakiyette) çoęalma ve azalma yoktur ⁸⁰ .
[XXIX.] <i>cegüdün kiged 7 yelvi-dür adali</i>	O hayal ve Māyā gibidir.

5. Son Söz: *Altun Yaruk Sudur*'un Eski Türkçe Versiyonunun İncelenmesi

Yijing metninin tercümesinin ön sözünde JOHANNES NOBEL, Eski Türkçe versiyonda çok sayıda ilave kelime olmasını "Uygurların Suvarınaprabhāsa'nın içeriği ile çok yoğun bir şekilde ilgilenmelerine"⁸¹ bağlamaktadır. Yukarıda gösterdiğimiz gibi asıl sūtra metni de bu savı desteklemektedir. NOBEL'in düşüncesine göre bu açıklamaları Uygur mütercim(ler) yapmıştır. ŞINASI TEKİN de aynı kanıdadır, ayrıca onun görüşüne göre bu açıklamalar asıl sūtra metnini Türkçeye tercüme eden Singku Seli'nin (Şiņko Şeli) kaleminden çıkmıştır⁸².

Açıklamalar Uygurca tercümenin malı olmakla beraber metinde mütercimin Şiņko Şeli olamayacağına dair imalar vardır.

Açıklamalarda kullanılan terimler bu açıklamaların esas metne sonradan eklendiklerini, yani Şiņko Şeli'nin esas aldığı Çince metinde olmadıkları tahminini güçlendirmektedir. Asıl sūtra metninde bilinmeyen Uygurca açıklama-

78 Burada –Moğ. tercümenin XXVI. ifadesinde de olduğu gibi– Çincedeki çelişki "halk kullanimı için" çözüldü. İnceleyicinin farklı bakış açısı tarafından açıklanabilen çelişkiler "görünebilir" olarak düzenlendi.

79 Bkz. yukarıdaki 78. dipnot.

80 Orijinalde *bağura-*, bu muhakkak *bağura-* "azalmak, eksilmek" yerine bir yazım hatasıdır.

81 NobelÜbers XXXIV.

82 TekinAltunYaruk 296 ve ötesi; TekinTrinitätslehre 188.

lardaki terimler Xuanzang'ın ekolüne çok sadık kalmaktadır. 6. bölümün üç açıklamasında⁸³ Eski Türkçe *alkuka adkanguluk töz* “her şey tarafından kavranabilir olan öz” Skr. *parikalpita-svabhāva*'nın tam karşılığı olarak verilmiştir; yine Eski Türkçe *adınlar tayakına turmuş töz* “başka bir şeye dayanarak meydana gelen öz” Skr. *paratantra-svabhāva*'nın tam karşılığı olarak verilmiştir. Daha önce⁸⁴ de gösterdiğimiz gibi bu alıntı yapılar Xuanzang ekolünün geleceğini yansıtmaktadırlar.

Yijing'in⁸⁵ Çince metninde Skr. *parikalpita-svabhāva* veya *-lakṣaṇa* ve *paratantra-svabhāva* veya *-lakṣaṇa* aynı Xuanzang'da olduğu gibi kullanılmıştır: 遍計所執相 *bian ji sou zhi xiang* = Skr. *parikalpita-lakṣaṇa*'dır ve 依他起相 *yi ta qi xiang* Skr. *paratantra-lakṣaṇa*. Ama Eski Türkçe tercüme burada alışlagelmiş şekilde değildir. İlk terim *alkuka adkanguluk tutyaklıg töz* ve ikinci terim *adınlarka tayanıp turguluk töz*⁸⁶ olarak tercüme edilmiştir.

Buradan anlaşıldığı üzere asıl sūtra metninin ve Eski Türkçe neşrin açıklamalarının aynı mütercimim yahut naşirin kaleminden çıkmadığı, yani asıl metne sonradan bir Uygur naşirin açıklamalarını kattığı sonucunu çıkarmak yanlış olmayacaktır. Tabii ki bu, adı geçen açıklamaların gerçekten bir Uygur tarafından yapıldığı anlamına da gelmez. Bu açıklamalar *Altun Yaruk Sudur* için yazılmış Çince yorum külliyatından da alınmış olabilirler.

Kısa bir süre önce Petersburg baskısının yanı sıra Eski Türkçe *Altun Yaruk Sudur*'un ikinci bir versiyonunun varlığı ortaya çıkarıldı. Eski Türkçe *Altun Yaruk Sudur*'un Berlin fragmanlarının sadece yedi varlığını inceleyen⁸⁷ NOBEL bunların hepsinin aynı versiyona ait olduklarını vurgulamaktadır. Bugün *Altun Yaruk Sudur*'a ait oldukları ve sūtranın hangi bölümüne ait oldukları Gerhard EHLERS ve Simone-Christiane RASCHMANN tarafından tespit edilen fragmanlar Berlin koleksiyonunda (Prusya Kültürel Mirası Devlet Kütüphanesinde) bulunmaktadır.^{87a} En şaşırtıcı olan durum ise bu metinlerin bir düzine farklı el yazmasına ait olmasına rağmen hemen hemen hepsinin St. Petersburg metnini tam olarak takip etmesidir. Ama bazı fragmanlar, örneğin Mainz 599 arşiv numaralı fragman bu tabloyu bozmaktadır: Petersburg metninin Yijing metninden tamamen ayrı olduğu bir bölümde⁸⁸ Mainz 599 arşiv numaralı fragman vs. Yijing metninin kelimesi kelimesine tercümesini sunar.

83 Suv 218, 14–219, 1; 248, 19–257, 21; 281, 12–284, 3.

84 RezTerm, özellikle II. ve III. bölümler.

85 Taishō Tripiṭaka c. 16, 409 a 12–13.

86 Suv 57, 8–10.

87 NobelÜbers XXXIV.

87a Bunların hepsi şimdi Berlin Akademisi “Turfan koleksiyonu”nda toplanmıştır.

88 Suv 79, 05–87, 17.

Durum böyle olunca *Altun Yaruk Sudur*'un Çince Yijing metnine Petersburg yazmasından daha sadık olan ikinci bir Eski Türkçe versiyonunun bulunduğu varsayımı oldukça akla yatkındır. Bu versiyonun yukarıda üzerinde tahminler yürüttüğümüz açıklamalarla mı yoksa açıklamasız mı olduğu Eski Türkçe *Altun Yaruk Sudur*'un diğer fragmanlarının incelenmesi ve bilhassa Berlin'deki Bilimler Akademisinin Turfan koleksiyonunun tamamı gözden geçirildikten sonra ancak açıklığa kavuşacaktır.

6. Kaynakça ve Kısaltmalar

Burada yer almayan kısa başlıklar ve semboller için, *Uigurisches Wörterbuch*'un kaynakçasına bakınız.

- AALTO PENTTI AALTO: Notes on the Altan Gerel. Helsinki 1950. (Studia Orientalia editit Societas Orientalis Fennica. 14, 6.)
- COUVREUR F. S. COUVREUR: Dictionaire classique de la langue chinoise. 3. baskı. Ho Kien Fou 1911.
- FRAUWALLNER E. FRAUWALLNER: Amalavijñānam und Ālayavijñānam. Ein Beitrag zur Erkenntnislehre des Buddhismus. *Beiträge zur indischen Philologie und Altertumskunde. Walther Schubring zum 70. Geburtstag dargebracht ...* Hamburg 1951. (Alt- und neu-indische Studien. 7.) s. 148-159.
- Hui-li Hui-li [慧立]: Datang daciensi sanzang fashi zhuan [大唐大慈恩寺三藏法師傳]. J. TAKAKUSU / K. WATANABE (ed.): *Taishō shinshū daizōkyō*. C. 50. Tōkyō Shōwa 2 nen/1927. No. 2053, s. 220-280.
- LA VALLÉE POUSSIN LOUIS DE LA VALLÉE POUSSIN: Vijñaptimātrāsiddhi. La Siddhi de Hiu-an-tsang. T. 1-2. Paris 1928-29. (Buddhica. Documents et travaux pour l'étude du bouddhisme. Sér. I, 5.) [Çincesi → Siddhi.]
- NAKAMURA NAKAMURA HAJIME: Bukkyōgo daijiten. C. 1-2 ve il āve (Index). Tōkyō Shōwa 50 nen/1975.
- NobelSkr JOHANNES NOBEL: Suvarṇabhāsottamasūtra. Das Goldglanz-Sūtra. Ein Sanskrittext des Mahāyāna-Buddhismus. Leipzig 1937.
- NobelÜbers AYNİ YAZAR: Suvarṇabhāsottamasūtra, das Goldglanz-Sūtra, ein Sanskrittext des Mahāyāna-Buddhismus. I-tsings chinesische Version und ihre tibetische Übersetzung. C. 1. Leiden 1958. [Çin. metin sonuna eklenmiştir (Tıpkıbasım Taishō-Tripiṭaka'nın baskısına göredir.)]
- OETKE CLAUS OETKE: Die aus dem Chinesischen über set zt en tibet ischen Versionen des Suvarṇabhāsasūtra. Philologische und linguistische Beiträge zur klassifizierenden Charakterisierung übersetzter Texte. Wiesbaden 1977. (Alt- und neu-indische Studien. 18.)
- PAUL DIANA Y. PAUL: Philosophy of mind in sixth-century China. *Parāmārtha's 'Evolution of consciousness'*. Stanford/California 1984.
- POPPE NICHOLAS POPPE: Grammar of written Mongolian. 3. baskı. Wiesbaden 1974. (Porta linguarum Orientalium. N. S. 1.)

- RAHDER J. RAHDER: Glossary of the Sanskrit, Tibetan, Mongolian, and Chinese versions of the Daśabhūmika-Sūtra. Paris 1928. (Buddhica. Documents et travaux pour l'étude du bouddhisme. Sér. 2, 1.)
- RezTerm KLAUS RÖHRBORN: Zur Rezeption der chinesisch-buddhistischen Terminologie im Alttürkischen, *Wiener Zeitschrift für die Kunde Südasiens* 30 (1986), s. 179-187.
- ROBINSON RICHARD H. ROBINSON: Early Mādhyamika in India and China. Madison/Wisconsin 1967.
- Siddhi Xuanzang [玄奘]: Cheng weishi lun [成唯識論]. In: J. TAKAKUSU/K. WATANABE (ed.): Taishō shinshū daizōkyō. C. 31. Tōkyō Taishō 4 nen/1915. No. 1585, s. 1-60. [Tercümesi → LA VALLÉE POUSSIN.]
- SPRUNG MERVYN SPRUNG: Lucid exposition of the middle way. The essential chapters from the Prasannapadā of Candrakīrti. London-Henley 1979.
- Suv WILHELM RADLOFF/ S. E. MALOV: Suvarṇaprabhāsa (sutra zolotogo bleska). Tekst ujugurskoj redakcii. C.1-2. Sanktpetersburg. (Bibliotheca Buddhica. 17.)
- SuvÜbers WILHELM RADLOFF: Suvarṇaprabhāsa (Das Goldglanz-Sūtra). Aus dem Uigurischen ins Deutsche übersetzt. 1-3. Hrsg. von S. E. MALOV. Leningrad 1930. (Bibliotheca Buddhica. 27.)
- TekinAltunYaruk ŞİNASI TEKİN: Altun Yaruk'un Çinesinin Almancaya tercümesi dolayısıyla. *Türk dili araştırmaları yıllığı - Belleten* 1959. 1960, s. 293-306.
- TekinTrinitätslehre AYNİ YAZAR: Über die buddhistische Trinitätslehre in der uigurischen Version des Goldglanz-Sūtra. *UAJ* 33 (1961), s. 187-192.
- UW KLAUS RÖHRBORN: Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Lfg. 1-6. Wiesbaden 1977-1998.
- * UW NB AYNİ YAZAR: Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. C. I, 1 ve II, 1-2. Stuttgart 2010-2017.
- Wanderweg AYNİ YAZAR: Zum Wanderweg des altindischen Lehngutes im Alttürkischen, *Studien zur Geschichte und Kultur des Vorderen Orients. Festschrift für Bertold Spuler ...* (ed. H. R. ROEMER/A. NOTH) Leiden 1981. s. 337-343.
- WILLIS JANICE DEAN WILLIS: On knowing reality. The Tattvārtha chapter of Aśaṅga's Bodhisattvabhūmi. New York 1979.
- WILKENS JENS WILKENS: *Die drei Körper des Buddha (trikāya). Das dritte Kapitel der uigurischen Fassung des Goldglanz-Sūtras (Altun Yaruk Sudur)*. Eingeleitet, nach den Handschriften aus Berlin und St. Petersburg herausgegeben, übersetzt und kommentiert. Turnhout 2001. (Berliner Turfantexte. 21.)

Not: Makalenin yayım tarihinden bugüne kimi kelimelerin okunuşunda değişiklikler olmuştur. Örneğin daha evvel Almanca yayında *atkak* okunan kelime bugünkü yeni bilgilere göre *adkak* olarak düzeltilmiştir (krş. UW NB II, 1, s. 37). Bazı kısımlar, özellikle dipnotlarda, tercümenin kontrolü esnasında yazar tarafından çıkartılmıştır.